

Jeugd

Vinci, 1452-1464

DA VINCI

Leonardo da Vinci had het geluk te worden geboren als onwettig kind. Anders zou van hem worden verwacht dat hij notaris was geworden, zoals alle eerstgeboren zoons in de familie van minstens de voorgaande vijf generaties.

Zijn stamboom kan worden getraceerd tot het begin van de veertiende eeuw toen zijn betbetovergrootvader Michele het beroep van notaris uitoefende in Vinci, een stadje in de heuvels van Toscane, een kleine dertig kilometer ten westen van Florence.* Met de opkomst van de handelseconomie in Italië speelden notarissen een belangrijke rol bij het opstellen van handelscontracten, bij landverkoop, testamenten en andere juridisch vereiste documenten die in het Latijn werden geschreven en

* Leonardo da Vinci wordt wel incorrect 'Da Vinci' genoemd, alsof dat zijn achternaam was, terwijl het alleen een verwijzing was naar zijn geboorteplaats. Maar het gebruik ervan is ook weer niet zo onjuist als sommige puristen wel beweren. Tijdens Leonardo's leven begonnen de Italianen steeds vaker achternamen erfelijk te gebruiken en veel van die namen waren gebaseerd op hun plaats van herkomst, zoals Genovese of DiCaprio. Zowel Leonardo als zijn vader Piero voegde herhaaldelijk 'da Vinci' toe aan hun naam. Toen Leonardo naar Milaan verhuisde, verwees zijn vriend Bernardo Bellincioni, hofdichter in die stad, in zijn werk naar hem als 'Leonardo Vinci, de Florentijn'.

vaak werden voorzien van historische verwijzingen en stijlbloempjes.

Als notaris mocht Michele zich tooien met de eervolle aanspreektitel ‘Ser’ en hij was dan ook bekend als Ser Michele da Vinci. Zijn zoon en kleinzoon hadden als notaris nog meer succes dan hij – de laatste werd zelfs kanselier van Florence. De volgende loot aan de stam, Antonio, was een buitenbeentje. Hij gebruikte ook de eretitel Ser en huwde met de dochter van een notaris, maar hij lijkt de ambities van de Da Vinci’s niet te hebben gehad. Hij leefde grotendeels van het land dat de familie bezat en waarop pachters een bescheiden hoeveelheid wijn, olijfolie en tarwe produceerden.

Antonio’s zoon Piero maakte dit gebrek aan ambitie meer dan goed en was succesvol in Pistola en Pisa voordat hij zich rond 1451, vijftienvintig jaar oud, in Florence vestigde. In een contract dat door hem dat jaar werd opgesteld, staat als zijn kantooradres vermeld ‘in het Palazzo del Podestà’, waar de gekozen volksvertegenwoordigers, de *podestas* bijeenkwamen (nu het Nationaal Museum Bargello), tegenover het Palazzo della Signoria waar de regering zetelde. Hij werd notaris van veel van de kloosters en religieuze ordes in de stad, van de Joodse gemeenschap en minimaal één keer van de familie De’Medici.¹

Tijdens een van zijn bezoeken aan Vinci had Piero een amoureuze relatie met een ongehuwd boerenmeisje en in het voorjaar van 1452 kregen zij een zoon. Antonio, de grootvader van de jongen, schreef eigenhandig, wat hij zelden deed, de geboorte onderaan de laatste bladzijde van een aantekenboek dat nog van zijn eigen grootvader was geweest. ‘1452: Mij is een kleinzoon geboren, de zoon van mijn zoon Ser Piero, op de 15de dag van april, een zaterdag, in het derde uur van de nacht [ongeveer 22.00 uur]. Hij draagt de naam Leonardo.’²

Leonardo’s moeder werd niet de moeite van het noemen waard geacht in Antonio’s vermelding van de geboorte of in enig geboorte- of doopboek. In een belastingdocument van vijf jaar later wordt alleen haar voornaam vermeld, Caterina. Haar ware identiteit bleef voor wetenschappers echter altijd een raadsel. Ze zou midden twintig zijn geweest en sommige onderzoekers denken dat ze misschien wel een Arabische of zelfs Chinese slavin was.³

In werkelijkheid was ze een zestienjarig weesmeisje uit de omgeving van Vinci en heette ze Caterina Lippi. Kunsthistoricus Martin Kemp uit Oxford en archiefonderzoeker Giuseppe Pallanti uit Florence hebben in 2017

laten zien dat er nog steeds dingen zijn te ontdekken aan Leonardo en kwamen met gegevens over haar achtergrond.⁴ Caterina was in 1436 geboren als dochter van een arme boer en werd wees toen ze veertien was. Zij en haar jongere broertje trokken in bij hun grootmoeder, die echter al een jaar later, in 1451, overleed. Ze moest nu voor zichzelf en haar kleine broertje zorgen en kreeg in juli van dat jaar een relatie met Piero, toen vierentwintig jaar oud, die vooraanstaand en in goeden doen was.

De kans dat ze zouden trouwen, was echter klein. Hoewel ze door een vroege biograaf 'van goed bloed' werd genoemd,⁵ was Caterina van een totaal andere sociale klasse en Piero was vermoedelijk al verloofd met een geschikte candidate: een zestienjarig meisje genaamd Albiera, de dochter van een prominente Florentijnse schoenmaker. Binnen acht maanden na de geboorte van Leonardo huwden Piero en Albiera. Het huwelijk, sociaal en economisch gunstig voor beide partijen, was vermoedelijk gearrangeerd en de bruidsschat overeengekomen voordat Leonardo was geboren.

Om de zaken netjes en passend af te ronden zorgde Piero ervoor dat Caterina kort na Leonardo's geboorte in het huwelijk trad met een plaatselijke boer en pottenbakker, die banden had met de familie Da Vinci. Zijn naam was Antonio di Piero del Vaccha, bijnaam Accattabriga, 'Onruststoker', maar dat schijnt hij gelukkig niet te zijn geweest.

Leonardo's familie van vaders kant bezat een huis met een kleine tuin direct naast de muur van het kasteel in het centrum van het plaatsje Vinci. Het kan zijn dat Leonardo daar geboren is, maar er zijn redenen om aan te nemen dat dat niet zo is. Het zal wel niet erg makkelijk of gepast zijn geweest voor een boerenmeisje, dat hoogzwanger was en aansluitend de borst gaf, om in het volle Da Vinci-huis te wonen, zeker niet aangezien Ser Piero op dat moment aan het onderhandelen was over een bruidsschat van een vooraanstaande familie, van wie de dochter in het huwelijk zou gaan treden.

Volgens de legende en de plaatselijke toeristenindustrie zou Leonardo's geboortehuis weleens een pachtershuisje van grijze steen geweest kunnen zijn dat naast een boerderij op drie kilometer van Vinci staat, in het aangrenzende gehucht Anchiano, waarin nu een klein Leonardo-museum is gevestigd. Sinds 1412 was dit vastgoed deels in handen van de familie van Piero di Malvolto, een goede vriend van de Da Vinci's.

Hij was de peetvader van Piero da Vinci en zou in 1452 ook de peetvader worden van Piero's zoon Leonardo – het had voor de hand gelegen als de jongen in een van zijn huizen zou zijn geboren. De families waren goed bevriend. Leonardo's grootvader Antonio was getuige geweest bij de ondertekening van een contract aangaande een deel van de bezittingen van Piero di Malvolto. Volgens het verslag waarin de verkoop is beschreven, speelde Antonio in een huis in de buurt *tavola reale*, triktrak, toen hem gevraagd werd als getuige op te treden. In de jaren 1480 zou Piero da Vinci iets van het onroerend goed overnemen.

Ten tijde van Leonardo's geboorte woonde de moeder van Piero di Malvolto, een zeventigjarige weduwe, in het huis. Dus hier in het gehucht Anchiano, op wandelafstand van het plaatsje Vinci, woonde alleen in een boerderij met ernaast een vervallen huisje, een weduwe die al minstens twee generaties een vertrouwde vriendin was van de familie Da Vinci. Haar vervallen pachtershuisje (zo vervallen dat de familie het voor de belastingen onbewoonbaar verklaarde) kan de ideale plaats zijn geweest om de zwangere Caterina in onder te brengen, volgens de plaatselijke overlevering.⁶

Leonardo werd geboren op een zaterdag en werd de volgende dag in de parochiekerk van Vinci door de pastoor gedoopt. Het doopvont staat er nog. Ondanks de omstandigheden van zijn geboorte was het een grootse, openbare gebeurtenis. Er waren tien peetouders die getuigden, waaronder Piero di Malvolto, veel meer dan gemiddeld in deze kerk, en onder de gasten bevonden zich prominente plaatselijke heren. Een week later liet Piero da Vinci Caterina en hun zoon alleen en keerde terug naar Florence, waar hij die maandag in zijn kantoor papieren voor cliënten notarieel bekrachtigde.⁷

Van Leonardo hebben we geen enkele aantekening over de omstandigheden van zijn geboorte, maar in zijn aantekeningen staat een intrigerende zinspel op de gunsten die de natuur een liefdesbaby verleent. 'De man die agressief en ongemakkelijk gemeenschap heeft, zal kinderen verwekken die lichtgeraakt en onbetrouwbaar zijn,' schreef hij, 'maar als de gemeenschap voltrokken wordt met veel liefde en begeerte van beide kanten, zal het kind erg verstandig zijn, slim, levendig en lief.'⁸ Je kunt aannemen, of althans hopen, dat hij zichzelf onder de laatste categorie schaarde.

Leonardo bracht zijn jeugd door in twee gezinnen. Zijn moeder Caterina en haar man Accattabriga betrokken een kleine boerderij aan de rand van Vinci en ze bleven bevriend met vader Piero da Vinci. Twintig jaar later werkte Accattabriga in een pottenbakkerij die door Piero werd verhuurd en beide mannen getuigden in de loop der jaren enkele keren voor elkaar bij een paar akten en contracten. Na Leonardo's geboorte kregen Caterina en Accattabriga nog vier dochters en een zoon.

Piero en Albiera bleven echter kinderloos. Tot Leonardo vierentwintig was, had zijn vader zelfs geen andere kinderen. (Piero zou dat tijdens zijn derde en vierde huwelijk ruim goedmaken met minstens elf kinderen.)

Terwijl zijn vader het grootste deel van de tijd in Florence zat en zijn moeder een uitdijend gezin moest verzorgen, verbleef Leonardo op vijfjarige leeftijd hoofdzakelijk bij zijn bejaarde grootvader Antonio en diens vrouw. In de belastingopgave van 1457 noteerde Antonio wie er bij hem in huis woonden en noemde ook zijn kleinzoon: 'Leonardo, zoon van Ser Piero, *non legittimo*, geboren aan hem en Caterina, die nu de vrouw is van Accattabriga.'

Tot het huishouden behoorde ook Piero's jongste broer, Francesco da Vinci, die slechts vijftien jaar ouder was dan zijn neefje Leonardo. Francesco had de voorliefde voor zalig nietsdoen geërfd en werd door zijn eigen vader in een belastingdocument, in de stijl van de pot verwijt de ketel, beschreven als 'een die in huis rondhangt en niks doet'.⁹ Hij werd Leonardo's geliefde oom en soms ook plaatsvervangend vader. In de eerste uitgave van zijn boek maakte Vasari de veelzeggende vergissing, die hij later zou corrigeren, om Piero Leonardo's oom te noemen.

'EEN GOUDEN EEUW VOOR BASTAARDS'

Zoals blijkt uit de drukbezochte doop van Leonardo was het geen schande om buiten het huwelijk te zijn geboren. De negentiende-eeuwse cultuurhistoricus Jacob Burckhardt noemde de renaissance in Italië zelfs 'een gouden eeuw voor bastaards'.¹⁰ Vooral binnen de klassen van heersers en adel was onwettig geboren zijn geen belemmering. Pius II, de paus ten tijde van Leonardo's geboorte, schreef over zijn bezoek aan Ferrara waar hij werd verwelkomd door zeven prinses uit de heersende familie Este – waaronder de regerende hertog, de hertog – die allemaal

buiten het huwelijk geboren waren. ‘Het is iets buitengewoons bij deze familie,’ aldus Pius, ‘dat geen enkele wettig geboren erfgenaam ooit het hertogdom heeft geërfd; de zoons van hun maîtresses zijn zoveel gelukkiger geweest dan die van hun echtgenotes.’¹¹ (Pius zelf had overigens minstens twee onwettige kinderen.) Alexander VI, ook paus ten tijde van Leonardo’s leven, had verscheidene maîtresses en onwettige kinderen, onder wie Cesare Borgia, die kardinaal, commandant van het pauselijke leger, opdrachtgever van Leonardo en hoofdpersoon van Machiavelli’s *De vorst* zou worden.

Onder leden van de middenklasse was een buitenechtelijke geboorte echter minder geaccepteerd. Kooplieden en ambachtsslui die hun stijgende status wilden beschermen, vormden gilden die ook morele beperkingen oplegden. Hoewel sommige gilden de onwettige zoons van leden accepteerden, was dat niet het geval met het *Arte dei Giuduci e Notai*, het eerbiedwaardige, in 1197 gestichte gilde van advocaten en notarissen waar Leonardo’s vader lid van was. ‘De notaris was een officiële getuige en schrijver,’ schreef Thomas Kuehn in *Illegitimacy in Renaissance Florence*. ‘Zijn betrouwbaarheid moest boven iedere twijfel verheven zijn. Hij moest iemand zijn die volledig in de hoofdstroom van de samenleving stond.’¹²

Deze beperkingen hadden een voordeel. Voor enkele fantasierijke en onafhankelijk denkende jongemannen maakte hun onwettigheid hen vrij om creatief te zijn in een tijd waarin creativiteit steeds beter werd beloond. Tot de onwettig geboren dichters, kunstenaars en handwerklieden behoorden Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Lorenzo Ghiberti, Filippo Lippi, zijn zoon Filippino, Leon Battista Alberti en natuurlijk Leonardo da Vinci.

Een onwettig kind was meer dan alleen buitenstaander, zijn status was ambigu. ‘Het probleem met bastaards was dat ze wel deel uitmaakten van de familie, maar niet helemaal,’ aldus Kuehn. Sommigen hielp het, of dwong het, tot avontuur en improvisatie. Leonardo behoorde tot zo’n middenklasse-familie, maar stond er ook buiten. Zoals zoveel schrijvers en kunstenaars voelde hij zich in zijn jeugd deel van deze wereld en ook niet. Deze dubbelzinnigheid strekte zich uit tot het erfrecht: door een combinatie van conflicterende wetten en tegenstrijdige jurisprudentie was het niet duidelijk of een zoon die buiten het huwelijk was geboren nu

erfgenaam was of niet, zoals Leonardo zou ervaren in de juridische strijd met zijn stiefbroers vele jaren later. ‘Kunnen omgaan met dergelijke dubbelzinnigheden was een van de kenmerken van het leven in een stadstaat tijdens de renaissance,’ aldus Kuehn. ‘Het hing samen met de zo geroemde creativiteit van een stad als Florence in kunst en humanisme.’¹³

Omdat het gilde der notarissen van Florence hen die *non legittimo* waren uitsloot, kon Leonardo profiteren van zijn instinct om van alles op te schrijven, iets wat hij van zijn familie had geërfd, terwijl hij gebruikmaakte van zijn vrijheid om zijn creatieve passies na te jagen. Dit was een geluk: hij zou toch maar een slechte notaris zijn geweest. Hij was te snel verveeld en afgeleid, vooral als een project routine werd en de creativiteit verdween.¹⁴

ERVARINGSLEERLING

Buiten het huwelijk geboren zijn had voor Leonardo nog een voordeel: hij werd niet naar een ‘Latijnse school’ gestuurd, waar de klassieke talen en geesteswetenschappen werden onderwezen aan de keurig opgevoede, eerzuchtige zoons van ambachtslieden en kooplui van de vroege renaissance.¹⁵ Leonardo kreeg nu enig onderwijs in handelsrekenen aan een zogeheten ‘abacusschool’, maar was verder autodidact. Hij ging vaak in de verdediging als het erom ging dat hij een ‘ongeletterd man’ was, zoals hij zichzelf met enige ironie noemde. Maar hij was er ook trots op dat zijn gebrek aan formeel onderwijs hem had gedwongen leerling uit ervaring en experiment te zijn – hij ondertekende eens met *‘Leonardo da Vinci, discepolo della sperientia’*.¹⁶ Deze houding van een vrijdenker voorkwam dat hij een navolger werd van het traditionele denken. In zijn aantekenboeken viel hij fel uit tegen wat hij de pompeuze gekken noemde die hem hierom kleinerden:

Ik ben me er wel van bewust dat het feit dat ik een ongeletterde ben, bepaalde verwaande mensen zal laten denken dat zij reden hebben me te verachten, aannemende dat ik een man zonder onderwijs ben. Domme mensen!... Ze paraderen opgeblazen en pompeus rond, zich uitdossend en sierend met niet hun eigen werk, maar dat van anderen... Ze zullen zeggen dat ik, omdat ik geen boekenwijsheid bezit,

niet juist kan uitdrukken wat ik wens te beschrijven – maar zij weten niet dat mijn onderwerpen ervaring vereisen in plaats van de woorden van anderen.¹⁷

Zo ontkwam Leonardo aan onderwijs in droge schoolse wijsheden of middeleeuwse leerstellingen, die zich hadden opgehoopt in de eeuwen die waren verlopen sinds de neergang van de klassieke wetenschap en het originele denken. Zijn gebrek aan eerbied voor autoriteit en zijn bereidheid om algemeen aanvaarde wijsheid in twijfel te trekken leidden ertoe dat hij een empirische benadering ontwikkelde voor het begrijpen van de natuur. Het was een voorafschaduwing van de wetenschappelijke methode die pas ruim een eeuw later zou worden ontwikkeld door Bacon en Galileo. Zijn methode was geworteld in het experiment, in nieuwsgierigheid, in het vermogen zich te verbazen over een verschijnsel waar de rest van ons niet meer bij stilstaat als we onze jaren van verwondering achter ons hebben.

Tel daarbij op een bijna bovenmenselijk vermogen om te observeren. Met zijn scherpe blik kon hij verbazingwekkend precies vormen en schaduwen waarnemen. Hij was vooral goed in het aanvoelen van beweging: van de vormverandering van een klapwiekende vogelvlugel tot de emoties die even een trilling veroorzaken op een gezicht. Op deze fundamenteën bouwde hij experimenten, waarvan hij sommige in zijn geest uitvoerde, andere in zijn tekeningen en enkele met objecten. 'Eerst zal ik enige proeven doen voordat ik verder ga,' schreef hij, 'omdat het mijn doel is om eerst proefondervindelijk en dan redenerend vast te stellen waarom een dergelijke proef op dergelijke wijze verloopt.'¹⁸

Het was een goede tijd voor een kind met zulke ambities en talenten om in geboren te worden. In 1452 had Johannes Gutenberg net zijn drukkerij geopend en al gauw maakten ook anderen gebruik van zijn boekdrukkunst met losse letters om boeken te drukken die ongeschoolde maar briljante figuren als Leonardo van kennis voorzagen. Italië stond aan de vooravond van een in die tijd bijzonder lange periode van veertig jaar, waarin de stadstaten onderling geen oorlogen uitvochten. Geletterdheid, rekenkundige kennis en inkomen stegen drastisch, terwijl de macht verschoof van de adellijke landeigenaren naar de stedelijke kooplieden en bankiers, die profiteerden van de ontwikkelingen in

recht, boekhouden, kredietverstrekking en verzekering. De Ottomaanse Turken bezetten Constantinopel, waardoor een stroom vluchtende wetenschappers op gang kwam met onder hun arm manuscripten die de oude wijsheid bevatten van Euclides, Ptolemaeus, Plato en Aristoteles. Binnen een jaar na de geboorte van Leonardo werden ook Christoffel Columbus in Genua en Amerigo Vespucci in Florence geboren, mannen die de eeuw van de ontdekkingsreizen zouden inluiden. En Florence, met zijn groeiende koopliedenklasse van naar status zoekende heren, werd de wieg van kunst en humanisme van de renaissance.

JEUGDHERINNERINGEN

De levendigste herinnering die Leonardo had aan zijn vroege jeugd, legde hij vijftig jaar later vast toen hij de vogelvlucht bestudeerde. Hij schreef over een roofvogel, de wouw, die een gevorkte staart heeft en lange smalle vleugels waarmee hij snel en behendig kan jagen. Terwijl hij er met zijn kenmerkende scherpe blik naar keek, zag hij precies hoe het dier zijn vleugels uitsloeg en spreidde en zijn staart naar beneden boog bij het landen.¹⁹ Dit riep een herinnering bij hem op uit de tijd toen hij nog een baby was: ‘Schrijven over de wouw lijkt mijn lot, aangezien een van mijn eerste herinneringen uit mijn kindertijd volgens mij is dat toen ik nog in de wieg lag, een wouw naar me toe kwam en mijn mond opende met zijn staart en met zijn staart verscheidene keren tussen mijn lippen sloeg.’²⁰ Zoals bij zoveel dat aan Leonardo’s geest ontsproot, is bij dit brouwsel vermoedelijk iets gefantaseerd en gefabuleerd. Het is moeilijk voorstelbaar dat een vogel echt in een wieg zou zijn geland en met zijn staart een babymond zou hebben opengewrikt en Leonardo schijnt dit ook te erkennen met de bijstelling ‘volgens mij’, alsof het misschien deels een droom was.

Dit alles bij elkaar – een jeugd met twee moeders, een vaak afwezige vader en een ontmoeting van zijn mond met een slaande staart – zou geweldig materiaal zijn voor een psychoanalyticus. En dat was het ook... voor Freud zelf. In 1910 gebruikte Sigmund Freud het verhaal over de wouw als basis voor een verhandeling getiteld *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*.²¹

Freud begon al direct helemaal verkeerd door van Leonardo’s aante-

keningen in het Italiaans een bijzonder slechte Duitse vertaling te gebruiken, waarin de wouw een gier is geworden. Dit zette hem op een totaal misplaatste uitleg over de symboliek van de gier in het oude Egypte en de relatie van dat woord met het woord voor moeder, wat allemaal irrelevant was en, zoals Freud later zelf toegaf, nogal beschamend.²² Voornaamste punt in Freuds analyse was dat het woord voor ‘staart’ in veel talen, ook in het Italiaans (*coda*), schuttingtaal is voor ‘penis’ en dat Leonardo’s herinnering samenhang met zijn homoseksualiteit. ‘De situatie zoals die zich in de fantasie voordoet, dat een gier de mond van het kind opent en met kracht met zijn staart tekeergaat, komt overeen met het idee van fellatio,’ schreef Freud. Leonardo’s onderdrukte verlangens, speculeerde hij, werden gesublimeerd tot koortsachtige creativiteit, maar veel van zijn werken liet hij onvoltooid omdat hij geremd werd.

Deze interpretaties leidden uiteraard tot vernietigende kritiek, met name van kunsthistoricus Meyer Schapiro,²³ en ze zeggen volgens mij meer over Freud dan over Leonardo. Biografen moeten voorzichtig zijn met het psychoanalyseren van iemand die vijf eeuwen geleden leefde. Leonardo’s droomachtige herinnering kan domweg zijn levenslange belangstelling voor het vliegen van vogels weerspiegelen, en zo bracht hij het zelf ook. En er is geen Freud voor nodig om te begrijpen dat seksuele driften gesublimeerd kunnen worden in ambitie en andere passies. Leonardo heeft dat zelf al gezegd. ‘Intellectuele hartstocht verdrijft sensualiteit,’ schreef hij in een van zijn aantekenboeken.²⁴

Een betere bron om enig inzicht te krijgen in Leonardo’s karakter en motivatie in zijn jonge jaren is een andere herinnering die hij heeft vastgelegd, dit keer over een wandeling in de omgeving van Florence. Hij kwam bij een donkere grot en vroeg hij zich af of hij naar binnen zou gaan. ‘Nadat ik wat gezworven had tussen de donkere rotsen kwam ik aan de ingang van een grote holte, waar ik enige tijd voor ben blijven staan, vol verbazing,’ herinnerde hij zich. ‘Heen en weer buigend probeerde ik naar binnen te kijken om te zien of er iets te ontwaren viel, maar het duister in de grot voorkwam dat. Plotseling werd ik overvallen door twee tegenstrijdige emoties, angst en verlangen – angst voor de dreigende, donkere grot, verlangen om te zien of er iets wonderbaarlijks in zou zijn.’²⁵

Het verlangen won. Zijn onbedwingbare nieuwsgierigheid triomfeerde en Leonardo betrad de grot. Daar ontdekte hij in de wand van de

grot een fossiele walvis. ‘O machtig en ooit levend werktuig van de natuur,’ schreef hij, ‘je enorme kracht heeft je niet kunnen helpen.’²⁶ Er zijn wetenschappers die aannemen dat Leonardo hier een fantasiewandeling beschrijft of doorborduurt op enkele strofes van Seneca. Maar op deze bladzijde en enkele andere vlak daarbij in zijn aantekenboek staan beschrijvingen van lagen fossiele schelpen, en in Toscane zijn veel fossiele walvisbotten gevonden.²⁷

De fossiele walvis riep een duister visioen bij hem op van wat zijn hele leven lang een akelig voorgevoel zou blijven: dat van een apocalyptische zondvloed. Op de andere kant van de bladzijde beschrijft hij uitvoerig de ziedende kracht die de al zo lang dode walvis ooit had. ‘Je sloeg met snelle, brede vinnen en gevorkte staart en schiep zo in de zee woedende waterkolken die schepen heen en weer gooiden en lieten vergaan,’ schreef hij. Daarna werd hij filosofisch. ‘O tijd, vluchtige vernietiger van alles, hoeveel koningen, hoeveel volkeren hebt gij vernietigd en hoeveel veranderingen in de wereld hebben zich niet voorgedaan sinds deze wonderbaarlijke vis het leven liet.’

Leonardo was nu bang voor iets uit een heel ander domein dan wat voor gevaar er ook in de grot mocht loeren. Nu werd hij gedreven door een existentiële angst bij het zien van de verwoestende kracht van de natuur. Hij begon vluchtig te schrijven met een zilverstift op een roodgetinte bladzijde en beschreef een apocalyps die begint met water en eindigt met vuur. ‘De rivieren zal hun water onthouden worden; de aarde zal niet langer haar groen voortbrengen; de akkers zullen niet langer zijn getooid met wuivend koren; alle dieren, die niet langer vers gras kunnen vinden om te eten, zullen doodgaan,’ schreef hij. ‘Op deze wijze zal de vruchtbare en vruchtdragende aarde tot haar einde gedwongen worden door het element vuur en dan zal haar oppervlak verbranden tot niet meer dan as en dat zal het einde zijn van alle aardse natuur.’²⁸

De donkere grot die Leonardo, gedwongen door zijn nieuwsgierigheid betrad, schonk hem zowel wetenschappelijke ontdekkingen als beeldrijke fantasieën, draden die gedurende zijn hele leven met elkaar verweven zouden zijn. Hij zou stormen doorstaan, letterlijk en psychologisch, en hij zou donkere uithoeken van de aarde en zijn ziel leren kennen. Maar zijn nieuwsgierigheid naar de natuur zou hem altijd weer dwingen meer te gaan verkennen. Zowel zijn fascinaties als zijn duistere

voorgevoelens zou hij uiten in zijn kunst, te beginnen met zijn afbeelding van de heilige Hiëronymus die lijdt voor de ingang van een grot, uitmondend in zijn tekeningen en aantekeningen over een zondvloed aan het einde der tijden.

Florence in de jaren 1480. In het midden zien we de kathedraal met Brunelleschi's koepel en rechts daarvan het Palazzo della Signoria, het regeringsgebouw.

Leertijd

DE VERHUIZING

Tot zijn twaalfde jaar verliep Leonardo's leven in Vinci betrekkelijk rustig, hoe ingewikkeld het soms ook was als je behoorde tot een uitgebreide familie. Hij woonde voornamelijk bij zijn grootouders en zijn luie oom Francesco in het familiehuis in het centrum van het stadje. Toen hij vijf jaar was, stonden zijn vader en stiefmoeder daar ook ingeschreven, maar daarna woonden ze officieel in Florence. Leonardo's moeder Caterina en haar man Accattabriga woonden met hun groeiende kinderschaar, samen met zijn ouders en het gezin van zijn broer, in een boerenwoning op een klein stukje van Vinci.

Maar in 1464 werd zijn wereld ruw verstoord. Zijn stiefmoeder Albiera overleed in het kraambed, net als wat haar eerste kind zou zijn. Leonardo's grootvader Antonio, het hoofd van het huishouden, was inmiddels ook overleden. Daarom haalde zijn vader, die alleen was en vermoedelijk eenzaam, Leonardo op het moment dat hij de leeftijd bereikte waarop hij zich moest gaan voorbereiden op een vak, naar Florence.¹

Leonardo schreef in zijn aantekenboeken zelden over zijn emoties en het is dus moeilijk uit te maken wat hij van zijn verhuizing vond. Maar de fabels die hij schreef, bieden soms enig inzicht in zijn gevoelens. In een daarvan verhaalt hij over de droevige odyssee van een steen, die bo-

venop een heuvel ligt tussen bloemen en een paar bomen – met andere woorden, in een plaatsje als Vinci. Als de steen onderaan de heuvel op de weg een hele massa stenen ziet liggen, besluit hij dat hij daarbij wil horen. ‘Wat doe ik hier eigenlijk tussen die planten?’ vraagt hij zich af. ‘Ik wil in het gezelschap van mijn medestenen leven.’ En dus rolt hij naar beneden, naar de andere stenen. ‘Na een tijdje,’ vertelt Leonardo, ‘was hij alsmat bang voor de wielen van de wagens, de hoefijzers van de paarden en de voeten van voorbijgangers. De een rolde hem weg, de ander ging op hem staan. Af en toe richtte de steen zich een beetje op als hij onder de modder lag of onder de mest van een of ander beest, maar hij keek tevergeefs naar boven, naar de plek waar hij vandaan gekomen was als een plaats van alleen zijn en vredige stilte.’ De les die Leonardo hieruit trok was: ‘Dit is wat er gebeurt met hen die een leven van contemplatie in eenzaamheid achter zich laten en ervoor kiezen in steden te gaan wonen tussen mensen vol oneindig kwaad.’²

In zijn aantekeningen staan nog veel meer uitspraken die het platteland en het alleenzijn verheerlijken. ‘Verlaat familie en vrienden en trek over de bergen en door de dalen het platteland op,’ raadde hij ambitieuze schilders aan. ‘Als je alleen bent, ben je je eigen baas.’³ Dergelijke lofzangen op het plattelandleven zijn romantisch, en voor hen die het beeld van het eenzame genie koesteren bijzonder aantrekkelijk. Maar ze zijn vooral fantasie. Leonardo zou bijna zijn hele carrière doorbrengen in de drukke centra van creativiteit en handel, in Florence, Milaan en Rome, gewoonlijk in gezelschap van leerlingen, metgezellen en opdrachtgevers. Zelden trok hij zich in zijn eentje terug op het boerenland om een tijd alleen te zijn. Zoals zoveel kunstenaars werd hij juist gestimuleerd door het gezelschap van mensen met uiteenlopende belangstellingen en hij verklaarde dan ook (hij had geen moeite met tegenstrijdigheden in zijn aantekeningen) dat ‘tekenen in gezelschap veel beter is dan alleen.’⁴ De impulsen van zijn apathische grootvader en oom, die beiden een rustig landleven leidden, stonden in Leonardo’s geest gegrift, maar hij volgde hen daarin niet.

De eerste jaren van zijn verblijf in Florence woonde Leonardo bij zijn vader, die ervoor zorgde dat hij adequaat onderwijs kreeg en die hem al gauw zou helpen aan een goede leermeester en opdrachten. Maar er is een belangrijk ding dat Ser Piero niet deed, terwijl dat voor een notaris

met de juiste connecties heel makkelijk zou zijn geweest: zijn zoon wettelijk erkennen. Dat kon hij doen door met zijn onwettige zoon te verschijnen voor een speciale hoogwaardigheidsbekleder, de ‘paltsgraaf’, en een verzoekschrift te overhandigen terwijl het kind knielde.⁵ Piero’s beslissing om dat niet te doen voor Leonardo is vooral zo verrassend omdat hij geen andere kinderen had.

Een reden voor Piero om Leonardo niet te erkennen kan zijn geweest dat hij hoopte dat hij nog een zoon zou krijgen die de familietraditie voort zou zetten en notaris worden, want het was al duidelijk toen Leonardo twaalf jaar was dat hij dat niet zou doen. Volgens Vasari merkte Piero dat zijn zoon ‘nooit ophield met tekenen en beeldhouwen, bezigheden die hij liever deed dan wat dan ook’. Bovendien hanteerde het gilde der notarissen de regel, die moeilijk te omzeilen zal zijn geweest, dat lidmaatschap onthouden werd aan onwettige zoons, ook al waren die inmiddels wettelijk erkend. Piero zag blijkbaar geen nut in het doorlopen van het hele proces. Door Leonardo niet te erkennen kon hij blijven hopen op een zoon die zijn erfgenaam zou zijn als notaris. Een jaar later trad hij in het huwelijk met de dochter van een andere prominente notaris. Maar pas na zijn derde huwelijk, in 1475, met een vrouw die zes jaar jonger was dan Leonardo, kreeg hij een wettige erfgenaam.

FLORENCE

In de vijftiende eeuw was er geen plaats ter wereld die voor creativiteit stimulerender was dan Florence. De economie van de stadstaat, die ooit gedomineerd werd door ongeschoolde wolspinners, was opgebloeid en er was, net als in onze tijd, een vervlechting ontstaan van kunst, technologie en handel. Nijverheidslieden werkten samen met zijdespinners om textiele kunst te creëren en in 1472 waren vierentachtig houtsnijders, drieëntachtig zijdespinners, dertig meesterschilders en vierenveertig edelsmeden en juweliers werkzaam in Florence. Ook was het een financieel centrum; de florijn, bekend om de zuiverheid van het goud, was de standaardmunt in heel Europa en de invoering van dubbel boekhouden waarmee niet alleen inkomsten en uitgaven worden bijgehouden, maar ook uitstaande vorderingen en schulden, zorgden ervoor dat de handel bloeide. De toonaangevende denkers in de stad omarmden het renaiss-

sancehumanisme, dat vertrouwen stelde in de waardigheid van het individu en in het ideaal om geluk op aarde te vinden door de combinatie van kennis en deugd. Een derde deel van de bevolking van Florence kon lezen en schrijven, meer dan elders in Europa. Door de handel te omarmen, werd de stad niet alleen een financieel centrum, maar ook een heksenketel vol ideeën.

‘Schitterend Florence heeft alle zeven fundamentele zaken die een stad nodig heeft om volmaakt te zijn,’ schreef de essayist Benedetto Dei in 1472, kort na aankomst van Leonardo. ‘Ten eerste geniet het volledige vrijheid; ten tweede heeft het een grote, rijke en elegant geklede bevolking; ten derde heeft het een rivier met helder, schoon water en watermolens binnen zijn muren; ten vierde heerst het over kastelen, steden, landen en volken; ten vijfde heeft het een universiteit en worden zowel Grieks als boekhouden onderwezen; ten zesde heeft het meesters in iedere kunst; ten zevende heeft het banken en handelsagenten overal ter wereld.’⁶ Ieder van deze kwaliteiten was waardevol, net zoals ze dat voor een stad nog steeds zijn: niet alleen ‘vrijheid’ en ‘schoon water’, maar ook dat de bevolking ‘elegant gekleed’ was en dat de universiteit befaamd was omdat er zowel boekhouden werd onderwezen als Grieks.

De kathedraal van de stad was de mooiste van heel Italië. In de jaren 1430 was zij voorzien van de grootste koepel ter wereld, een ontwerp van de architect Filippo Brunelleschi en een hoogtepunt van kunst en techniek; juist de koppeling van deze twee disciplines was een van de sleutels van de creativiteit die in Florence heerste. Veel kunstenaars in de stad waren ook architect en de textielindustrie was gestoeld op de combinatie van technologie, ontwerp, chemie en handel.

Deze vermenging van verschillende disciplines werd, toen mensen met uiteenlopende talenten bij elkaar kwamen, de norm. Zijdewevers werkten met goudsmeden samen aan betoverend mooie mode. Architecten en kunstenaars ontwikkelden de leer van het perspectief. Houtsnijders werkten met architecten samen om de honderdacht kerken van de stad te decoreren. Winkels werden ateliers. Kooplieden werden financiers. Ambachtslieden werden kunstenaars.⁷

Toen Leonardo in Florence aankwam, telde de stad 40.000 inwoners. Dat aantal was al een eeuw lang min of meer hetzelfde, maar een stuk lager dan de 100.000 of daaromtrent die er in 1300 woonden voordat de